

SƏNƏTŞÜNAS CƏMİLƏ NOVRUZOVA TƏDQİQATLARINDA İBRAHİM ZEYNALOV YARADICILIĞI

Açar sözlər: *heykəltəraş, incəsənət, İbrahim Zeynalov, Cəmilə Novruzova, sənətşünas.*

Key words: *sculptor, art, Ibrahim Zeynalov, Jamila Novruzova, art critic*

Ключевые слова: *скульптор, искусство, Ибрагим Зейналов, Джамиля Новрузова, искусствовед*

Azərbaycan incəsənətinin tədqiqi sahəsində fəaliyyət göstərmiş görkəmli simalardan biri sənətşünaslıq doktoru, professor Cəmilə Novruzova olmuşdur. XX əsrdə Azərbaycan ərazisində fəaliyyət göstərən heykəltəraş və rəssamların yaradıcılığının öyənilməsi baxımından tədqiqatçı alimin elmi irsi olduqca əhəmiyyətli mənbədir. Cəmilə Novruzovanın yaradıcılığına nəzər saldıqda heykəltəraş İbrahim Zeynalov haqqında qeyd etdiyi dəyərli faktlar böyük maraq doğurur. [1]

Milli heykəltəraşlığımızın simalarından biridə məhz İbrahim Zeynalovdur. 1934-cü ildə Bakıda doğulmuş, Azərbaycanın adını həm vətənimizdə həm də xaricdə tanıdılmasında göstərdiyi xidmətlərə görə Xalq rəssamı adına və Az SSR Dövlət Mükafatları Dövlət Mükafatı laureatı kimi mükafatlara layiq görülmüşdür. Həqiqətən Respublikanın ən qabaqcıl təsviri sənət ustalarından biri olan heykəltəraşın ən yaxşı

əsərləri Azərbaycanın monumental heykəltəraşlıq xəzinəsinə daxil olmuşdur. Heykəltəraş həm müasir və həm də qədim keçmişə aid öz həmyerlilərinin gözəl obrazlarını yaratmaqla yaradıcılığını davam etdirir. [2]

Təbii ki, heykəltəraşlığımızın inkişaf ardıcılığını izləyən, tədqiq edən, problemlərinə həll tapmağa çalışan Cəmilə xanım Novruzova öz məqalələrində İbrahim Zeynalov kimi yüksək yaradıcı ruha malik bir sənətkardan yan keçəmiş, heykəltəraşın həyatı və geniş yaradıcılıq diapazonunu ilə oxucuları tanış etməyi daim özünə borc bilmişdir. 1998-ci ildə, sənətsünas öz tədqiqatlarını "İbrahim Zeynalov" adlı monoqrafiyasında birləşdirməyə nail olur. Bu kitabda müəllif İbrahim Zeynalovun necə bir sənətkar olmasından, onun sənətinə olan dərin məhəbbətindən elə cə də həyatından bəhs edib. Cəmilə xanım, heykəltəraşın hər bir əsərinə ayrı-ayrılıqda müraciət edərək onların hərtərəfli, obyektiv təhlilini verib. Tədqiqatçı yazırdı ki, sənətkar, əsərlərini yaradarkən modelin daxili aləminə nüfuz etməyə çalışır, onun özünəməxsus cəhətlərini açıb göstərməyə cəhd edirdi. Buna görə o daim özünə qarşı tələbkar olmuş, yeni ifadə vasitələri axtarıb tapmağa çalışmışdır. [3]

O qeyd edir ki, tişə ustasının başlıca qayəsi, məhz özünün bütün təzahürlərində, bütün gözəlliyi boyu, ağıl və istedadının qüdrəti ilə, öz mənəviyyəti və nuru ilə seçilən insan-qəhrəman obrazı yaratmaqdır.

Monoqrafiyanın davam edən hissəsində Cəmilə xanım İbrahim Zeynalov yaradıcılığına tarixi aspektdən yanaşaraq heykəltəraşlıq fəaliyyətinin inkişaf dinamikasını mərhələlərlə qeyd edir.

60-cı illəri onun erkən yaradıcılıq dövrü hesab edən Cəmilə xanım İbrahim Zeynalovun bu dövrdə kompozisiyalı heykəltəraşlıq nümunələri və portretlərlə müxtəlif sərgilərdə çıxış edərək artıq istedadlı bir heykəltəraş kimi incəsənət xadimlərinin və tamaşaçıların diqqətini cəlb etdiyini bildirir. Sənətsünas, bu mərhələninin səciyyəvi xüsusiyyətlərini sadalayır. Bu xüsusiyyətlər sənətkarın təsvirlər üzərində apardığı axtarışları, psixoloji xarakteristikaların dərinliyi vəməyə çalışma cəhdlərindən ibarətdir. 1960-cı illəri əhatə edən fəaliyyət dövründə bir əsəri xüsusilə seçilən buda portretidir.

70-80-ci illər İbrahim Zeynalovun yaradıcı axtarışlarının genişləndirdiyi mərhələ kimi qiymətləndirilir. Heykəltəraş, sərt üslubun geniş yayıldığı bu dövrdə lirik - romantik, poetik ovqata malik öz dəstixəti ilə çıxış edirdi. Həmçinin, bu dövr heykəltəraşın ağac, qranit, yaxud mərmər və bir çox müxtəlif materiallara müraciət etməsi və problemlərin həll olunmasına və ya daha əvvəl həll olunmuşların yeni təkmil həll yollarının tapılmasına yönəlmiş ilə fəaliyyəti ilə xarakterizə olunur.

Məhz yuxarıda sadalanan xüsusiyyətlərə misal olaraq, 1968-1970-ci illərdə qurulmuş və 1972-ci ildə SSRİ Dövlət Mükafatına layiq görülmüş, memarları Q.Ələsgərov, A.Hüseynov olan 26-ların Memorial kompleksindəki məşəl tutmuş kişi fiqurunu göstərə bilərik, onun həlli özünün orijinallığı ilə seçilir. İbrahim Zeynalov, monumental podiumun bağın mərkəzində yerləşdirilmiş xatirə fiqurunda fiziki və daxili gücə malik qəhrəman obrazının canlı-plastik formaların ifadəliliyinə nail olmuşdur. Heykəl, qara mərmər və qırmızı qranitlə bəzədilmiş kompleksin kompozisiyası ilə birləşərək, ona tənənəlik və möhtəşəmlik effekti verir. Cəmilə xanım heykəltəraşın kompozisiya üzərində apardığı axtarışlar haqqında yazmışdır:

"İbrahim Zeynalov insanlarda emosional başlanğıcı qiymətləndirərək portretlərdə hisslərin incə təzahürlərini aşkarlayır. Bu, sadəcə olaraq sənətkarın portret oxşarlığını çatdırmaqla məhdudlaşan portret həlli deyildir. Əslində bu sənətkarın dərin psixoloji dolğunluğa, yenilməz iradəyə malik yüksək şəxsiyyətlərin güclü cəhətlərinin açılışma yönəldilmiş, sənətkarın niyyətlərini genişləndirən daha ciddi kompozisiyalardır. [4]

Heykəltəraş ölçü, kütlə və kompozisiya etibarilə yeknəsək, darıxdırıcı işlərdən uzaqlaşaraq daima yeni plastik fəndlər axtarır.

Bu kitabda, mütəmadi tarixi şəxsiyyətlərin heykəlini daşa həkk etmək marağında olan heykəltəraşın 1976-cı ildə XII əsrin istedadlı memarı "Əcəmi Naxçıvani" nin düşüncəli, ciddi profilini böyük incəlikləks etdirdiyi bəlyefini yaratmasından bəhs olunur və əsərin ideyasının açılmasında heykəltəraşın istifadə etdiyi vasitələri - çox da yüksək olmayan relyef, formanın yüngül plastik həlli və dəqiq modelləşdirilməsi, türbəsinin güclə sezilən konturu qeyd olunur.

Ümumiyyətlə monoqrafiyanı nəzər saldıqda bu qənaətə gəlib çıxırıq ki, Zeynalovun yaradıcılığı təkcə təsviri incəsənətlə məhdudlaşmır, bütün incəsənətin bütün sahələrini əhatə etmişdir. O yüksək hissiyyətə malik bir şəxs kimi incəsənət xadimlərinin - artistin, şairin, yazıçının, arxitektorun romantik, yaradıcı dünyalarına bələd idi. Məsələn, bu illərdə heykəltəraşın yaratdığı Səməd Vurğunun qranit heykəli ilə tanış olan hər hansı bir şəxs üçün görkəmli şairin portreti onun mənəviyyətinə tutulmuş ayna rolunu oynayır. Həmçinin, sənətkarın yüksək bədiiyə malik Üzeyir Hacıbəyov (1976-cı il) və Müslüm Maqomayev (1977-ci il) Şair Nəbi Xəzrinin (1978-ci il) "Kamançaçı" əsərləri ilə obrazın zahiri görkəmin özünəməxsusluğu ilə daxili dünyasının gizli həyəcanlarının, mürəkkəb gərginliyinin vəhdətini əks etdirməyə nail olmuşdur.

İbrahim Zeynalovun 70-80-cı illərdə qəhrəmanlıq və qələbəyə həsr olunmuş memorial abidələrin yaradılmasında yaxından iştirak etmişdir ki, bu məlumatda geniş şəkildə özünü bu mətinə əksini tapmışdır. Sənətsünas tərəfindən memorial abidələr xüsusiyyətlərinə görə təsnif olunaraq oxucuya təqdim olunmuşdur.

1977-ci ildə xalqın azadlığını təcəssüm etdirən İ.Zeynalov M.Məmmədیارovun abidəsini (memar M.Şukayev) monumental büst yaradır. Heykəltəraş, plastik formaların dəqiqliyi və reallığı ilə qəhrəmanın möhkəm, yenilməz iradə və igidliyə malik xarakterini qeyd etməyə kömək edir. Heykəltəraş hər dəfə monumental surətin həllinə yanaşarkən həm şəhər tikintisi funksiyalarını nəzərə alır, həm də surətin açılışı üçün nisbətən əhəmiyyətli bədii vasitələr seçir.

Qəhrəmanlıq mövzusunda işlənmiş memorial abidə işləri içərisində İmişli şəhərində 1985-ci ildə qurulmuş Qələbə Memorialı da öz kompozisiyasının qeyri-adiliyi ilə seçilir. Həlak olmuş yaxınları və müharibə qəhrəmanları üçün göz yaşı tökən qadın fiqurlarının müxtəlif rakurslardan məşəl fonunda təsviri çox fiqurlu kompozisiya xüsusi emosional güc bəxş etmişdir.

1986-cı il tarixli Mingəçevir Qələbə Memorialında isə heykəltəraş tamamilə fərqli kompozisiya ilə çıxış etmiş, həyatın mənasını, hər birimizin bu həyatda nəyi qoyub gedə biləcəyimizi düşünməyə məcbur edən rəmzi-fəlsəfi məna əsas götürülmüşdür. Hərəkəti gülləbaranla dayandırılan döyüşçünün silueti insanı laqeyd qoymur. Abidənin mərkəzi hissəsinin ifadəliyi, formanın ciddi plastik quruluşu obrazın möhtəşəmliyini və drammatizmini göstərir. Memorial Mingəçevirin mərkəzində yerləşən ansamblı üzvü surətdə qovuşub və ümumşəhər əhəmiyyəti kəsb edir. [5]

Tarixi şəxsiyyətlərin qəhrəmanlıq obrazlarını yaratmaqla yanaşı, heykəltəraşın yaradıcılığının müəyyənlanmış maraq dairəsində lirik, hərarət və romantika ilə dolğun qadın portretləri xüsusi yer tutur.

İbrahim Zeynalovun ən müvəffəqiyyətli işləri sırasında Karl Marksın abidəsinin 1983-cü il, memar M.Useyinov adı xüsusi ilə çəkilir. Karl Marks naturasını dəqiq uyğunlaşdırılmış həcmilər təşkil edlimişdir. Lövhənin dinamik kontrastı mürəkkəbliyi və zənginliyi obrazın mənəvi, ideya-məzmunu hiss etməyə imkan verir. Bu abidəni heykəltəraşın digər əl işlərindən fərqləndirən cəhətin enerji hissiyatının yüksək bədilliklə verilməsində görən sənətsünas yazmışdır:

“Bu təsəvvür obrazın əsas qayesidir. Ümumi təsəvvürü formalaşdıran komponentlərdən əsası, elə bil ki, fiqurun qoyuluşu, onun ritmi, onun arxitektônicasidir.

Cəmilə Novruzova, sənətkarın 1980-ci ildə T.Məmmədov ilə birgə XIV əsr dahi Azərbaycan mütəfəkkiri və şairi İmadəddin Nəsimiyə həsr olunmuş abidəsindəndə söz açır və bu əsəri obrazın emosional-plastik həlli və şəhər tikintisindəki rolu etibarlı ilə daha müvəffəqiyyətli hesab edir.

Abidə ciddi düşünülmüş kompozisiya əsasında qurulmuşdur yəni həcm, konstruksiya, kütlənin bölüşdürülməsi, geyimi və surətin plastik uyğunlaşdırılmasında dərinliyinə nail olunmuş və tuncun plastik ifadəli imkanlarından istifadə edilərək çox zərif tərzdə yerinə yetirilmişdir. Qollarını arxasında çarpazlayaraq və məğrur görkəmlə dayanmış heykəlin düşüncəli simasına (Geniş alınlı sifətinə, düşüncələrə dalmış xülyalı baxışlarına, abidədə başın oturdulma qaydası) diqqətlə baxdıqda tamaşaçı əsərdə kimin təsvir olunduğunu bilməyə belə güclü iradə və faciəli taleyi olan şairin daxili aləminin hiss və həyəcanlarını, mənəvi gərginliyini dərinlən duya bilir.

Sənətsünas Cəmilə Novruzova İbrahim Zeynalovun bu dövrə xarakterik olan portret sahəsindəki fəaliyyətini də nəzərdən keçirir. Zeynalovun yaradıcılıq predmentinin hər şeylə maraqlanan, yaradıcılığı sönmək bilməyən, daxilən yorulmaz olan R.Behbudov, M.A. Useyinov və başqaları kimi şəxsiyyətlərin təşkil etdiyini qeyd edir və bildirir ki, bu portretlərin ümumi cəhətləri plastik formanın konstruktivliyi, traktovkanın realist inamlılığı, monumental ümumiləşdirmənin xarici görünüşün kəskin xarakterikliyidir. Bundan başqa bu portretlərin hər biri üçün şəxsin xarakterinin qavranılması, nisbətən özünəxas və aydın xüsusiyyətlərin araşdırılması prosesi də xasdır.

1986-cı il tarixli Mingəçevir Qələbə Memorialını yaradarkən İbrahim Zeynalov tamamilə fərqli bir üslubda - rəmzi-fəlsəfi məna ilə çıxış etmişdir. Bu memoriala baxan hər bir kəs hərəkəti gülləbaranla dayandırılan döyüşçünün silueti insanı laqeyd qala bilmir, həyatın mənasını, böyük fədakarlıq, xeyirxahlıq haqqında istər – istəməz düşünməyə məcbur olur. Abidənin ifadəli mərkəzi hissəsi, ciddi plastik, yüksək bədii idealları təcəssüm etdirən obraz birləşərək harmonik bir vəhdət əmələ gətirir və bu vəhdət heykəltəraşa dramatik mövzunu canlı təsvirini verməkdə kömək etmişdir. Memorial Mingəçevir ansamblına üzvü surətdə qovuşub və ümumşəhər əhəmiyyəti kəsb edir.

İ.Zeynalovun məhz tarixi şəxsiyyətlərin təsvirini yaratmaq onun sevimli fəaliyyəti olmuş və bu özlüyündə onun metodunun bir sıra xüsusiyyətlərinin formalaşmasına kömək etmişdir. Sənətsünas Cəmilə Novruzovanın dili ilə daha dəqiq desək:

“Heykəltəraşın yaratdığı abidələr yüksək ideali, yaradıcı şəxsiyyətin möhtəşəmliyini və gözəlliyini təsdiqləyən monumental obrazın yaradıcılıq axtarışları ənənələrini izləməyə imkan verir. Bu ənənələrin ideya zəminindən onun formal əlamətləri də yaranır. Nizami Gəncəvi, M.Ə.Sabir, İsmayıl bəy Qutqaşlı, M.Beyləqani abidələri belələrindəndir”.

İ.Zeynalov çox vaxt tarixi şəxslərə həsr olunmuş abidələri hazırlanmazdan öncə portret üzərində iş aparır, heykəltəraş məhz burda gələcək monumental obrazın cizgilərini müəyyən edir.

Belə ki, Bu əsərdə XVI əsrin görkəmli siyasi xadimi Şah İsmayıl Xətəinin obrazı heykəltəraşın yaradıcılığının zirvəsi kimi çıxış edir. Bu abidə dövlətin tarixi haqqında, onun qəhrəman yaradıcıları haqqın hər kəsə müəyyən təsəvvür verir.

Şəhərin mərkəzi küçələrindən birində yerləşən hökmdar və şairin əfsanəvi və rəmzi bədii cəhətdən incələmiş naturasında, psixoloji cəhətdən dolğun obrazında heykəltəraş böyük şəxsiyyətin yüksək humanistliyini və mənəvi zənginliyini çatdırmağa çalışmışdır. Beləliklə, ciddi konstruktivlik, dəqiq formalılıq, axıcı həcmərin dinamik fəzaya uyğunlaşdırılması kompozisiyasının və məzmunun açılması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Onun abidələrinin təsir effekti - tamaşaçıya yaxınlıq, fiqur və podstament ölçülərinin düşünülmüş uzlaşdırılmasındadır.

Tarixi janırda işlədiyi digər bir abidələr içərisində 1990-cı ildə ərsəyə gətirdiyi Nizami heykəli təsir effektləri - tamaşaçıya yaxınlıq, fiqur və podstament ölçülərinin düşünülmüş uzlaşdırılması ilə seçilir. Fiqurun bütün hissələrinin yumşaq dəqiqliklə yapılarla, detallarda ifrat hamarlanmadan qəçinilmişdir. Belə texniki tərz obrazın emosional, ideya əksinin yaradılması tələblərinə cavab vermişdir.

H.Z. Tağıyev obrazı üzərindəki iş sənətkarın yaradıcılığının maraqlı və qiymətli mərhələsidir. Bakıda qoyulmuş tunc abidə, XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan həyatında xüsusi rolu olmuş görkəmli şəxsiyyətlərdən biri, iri neft sahibkarı və mesenatı Hacı Zeynalabdin Tağıyevin xarakter və psixologiyasının canlı, olduqca reallıq təsviridir. Memorial lövhədə düşünülmüş və ölçülmüş halda plastik həlli, həm də dekorativ elementlərin və yazının yerləşdirilməsi ilə müəllif surətin qeyri-adi həllinə, bina ilə ayrılmaz bağlılığına nail olub.

Tarixi şəxsiyyətlərin qəhrəmanlıq obrazlarını yaratmaqla yanaşı heykəltəraşın lirik, hərarət və romantika ilə dolğun qadın portretləri də marağını cəlb etmiş, yaradıcılığında xüsusi yer tutur "Külək" və "Səhər" kimi lirik rəmzi - allegorik kompozisiyalarda tapma sərbəst və müxtəlifdir.

Ədəbiyyat

1. Новрузова, Чәмилә Һәсән ғызы / Под ред. Дж. Кулиева. — Азербайджанская советская энциклопедия: Главная редакция Азербайджанской советской энциклопедии, 1983. — Т. VII. — С. 285.
2. Новрузова Дж. Г. Скульптура Советского Азербайджана. — Баку, 1979. — 160 с
3. Новрузова Дж. Г. Скульптура. — Баку: Язычы, 1983. — 49 с.
4. Новрузова Дж. Г. Монументальная скульптура Советского Азербайджана. — Баку: АН АЗССР, 1960. — 91 с.

Ibrahim Zeynalov's activities in the works of art critic Jamila Novruzova

Summary

One of the prominent figures in the field of Azerbaijani art research was Professor Dr. of Art Pr. Jamila Novruzova. The research scientist's heritage is a very significant source of research on the sculptors' and artists' activities in the territory of Azerbaijan in the twentieth century. Particularly, the activities done by Jamila Novruzova arouse great interest related to the valuable facts about sculptor Ibrahim Zeynalov.

Деятельность Ибрагима Зейналова в произведениях искусствоведа

Джамили Новрузовой

Резюме

Одной из самых ярких фигур в области азербайджанских художественных исследований была доктор искусствоведения, профессор Джамиля Новрузова. Научное наследие ученого является очень важным источником исследований творчества скульпторов и художников на территории Азербайджана в XX веке. Учитывая творчество Джамили Новрузовой, ценные факты о скульпторе Ибрагиме Зейналове представляют большой интерес.